

Een redelijk ritueel. Bemiddelen tussen strafrecht en leefwereld

KRIS VANSPAUWEN*

Judith Leest (2007), Den Haag: Boom Juridische Uitgevers, 264p.

In haar boek bestudeert Judith Leest de legitimiteit van het strafrecht en de spanning tussen systeem en leefwereld. Ze gaat hierbij op zoek naar de leefwereld van de rechtzoekende, en kiest voor het empirisch onderzoek de praktijken van herstelbemiddeling in Nederland en België. Leest heeft in haar onderzoek voornamelijk gevallen van zware misdrijven bestudeerd. Ze heeft interviews afgenomen met zowel partijen die nooit hebben willen bemiddelen, partijen die hebben bemiddeld, of partijen die doorheen de bemiddeling afgehaakt hebben. Haar onderzoek en analyse richt zich dus niet uitsluitend op *success stories*, in tegenstelling tot heel wat onderzoek binnen het herstelrechtelijk landschap. Leest haar studie is uitgegaan van een discursieve rechtstheorie. De resultaten uit haar interviews leverden kritieken op voor deze theorie, die ze dan gaat verfijnen door andere theoretische inzichten.

Het boek kan qua stijl een narratieve verslaggeving genoemd worden waarin ze letterlijk verhalen van daders en slachtoffers een belangrijke plaats geeft. Deze stijl wordt als het ware bij voorbaat al bepaald door de onderzoeksvraag. Ze gaat net op zoek naar de taligheid van de rechtzoekende.

Het theoretisch kader is dat van Habermas' theorie over het communicatieve handelen. In haar studie over bemiddelen tussen strafrecht en leefwereld vindt de auteur de koloniseringstheorie van Habermas bevestigd (p. 78), waarbij de dynamiek van het strafrechtssysteem de leefwereld van de rechtzoekende meer en meer inneemt.

Leest bestudeert de legitimiteitscrisis van het huidige strafrecht op drie niveaus, en doet dit telkens vanuit de observaties in de gesprekken tussen dader en slachtoffer. In de eerste plaats heeft legitimiteit te maken met de vraag naar redelijkheid, en dit ten koste van de sacraliteit. De rechter moet zich als het ware gaan motiveren om 'geldige' uitspraken te kunnen doen. Ten tweede heeft legitimiteit te maken met tegenspraak. Het heeft te maken met procedurele gerechtigheid, waarbij de burger inspraak of op zijn minst tegenspraak verwacht. En tenslotte moet legitimiteit volgens haar gezien worden als subsidiariteit, waarin dwingende rechtsmechanismen als *last resort* tellen wanneer elke vorm van burgerschapsoplossing niet werkt.

Ze heeft de praktijk van herstelbemiddeling in Vlaanderen en Nederland als onderzoeksvijver van nabij gevolgd. Ze laat zien vanuit deze gesprekken dat (1) er een zekere mondigheid bestaat bij partijen om zowel met elkaar als met de gerechtelijke autoriteiten in communicatie te treden; (2) partijen aangeven dat ze met hun participatie ook iets te zeggen willen hebben in de procedure en dat dit hun rechtvaardigheidsgevoel vergroten kan; (3) er een groot potentieel ligt om oplossingen vanuit de leefwereld (van partijen) te laten komen, en hierbij dus pleit voor een uitstellen van systeemoplossingen (voor de rechtbank).

Het inbrengen van de leefwereld is niets abstracts, maar noemt Leest een "belichaamd verhaal". De bemiddeling biedt als het ware de ruimte om de morele, emotionele en

* Bemiddelaar en criminoloog, Herstelbemiddeling Limburg (vzw Suggnomè)

symbolische aspecten uit de leefwereld – die zich kunnen uiten in woede, wraak en morele verontwaardiging – van daders en slachtoffers aan bod te laten komen. Deze dynamiek tussen de leefwerelden kan uitmonden in wat Leest omschrijft als heden-daagse rituelen. Het is op dit aspect – dat van de rituelen – dat de auteur de discursieve rechtstheorie van Habermas gaat aanscherpen of beter gezegd gaat “verrijken” met inzichten van Yale professor Seyla Benhabib. Centraal hierin is de these dat mensen historisch belichaamde (embodied) en in contexten ingebedde (embedded) wezens zijn. Daar waar Habermas blijft vasthouden aan rechtvaardigheid als een abstracte gegevenheid, steunt Leest Benhabibs uitgangspunt dat daders eerder iets over moraliteit leren vanuit het concrete verhaal van zijn slachtoffer binnen de context van een bemiddelingsgesprek (pp. 148-51). De bemiddeling heeft de focus op rechtsnormovertreding, maar bekijkt deze realiteit vanuit een morele ervaring uit de individuele situaties van dader en slachtoffer.

Leest beschrijft de bemiddeling dan ook als een rituele communicatie tussen dader en slachtoffer die vorm krijgt door performatieve aspecten van de taal, door de rol die zwijgen inneemt in de bemiddeling, door de notie van narrativiteit en door de onafgestemdheid. Het inbrengen van deze aspecten is bijzonder instructief voor de praktijk van de bemiddelaar. Leest herkent dit ook vanuit haar onderzoekservaring, waarbij ze vaststelt dat daders zowel als slachtoffers vaak niet “uit hun woorden komen”. Daar waar de taal tekortschiet in een bemiddeling, lijken bemiddelaars niet altijd een uitweg te vinden om het proces verder op gang te helpen. Met het inzicht van Lyotard - in zijn analyse van de *différend* - stelt Leest dat er een onrecht kan schuilen in spreken (pp. 158-9). Ze wijst hierin terecht op het gevaar voor bemiddelingspraktijken die te zeer op verzoening gericht zijn.

In haar kritiek op het gebrek aan legitimiteit binnen het huidige strafrechtssysteem vind ik haar argument rond moraliteit ook het meeste slagkracht hebben in het boek. Rechtvaardigheid mag en kan niet gefixeerd worden rond een abstracte rechtsnorm, een wet. Ze antwoordt daarom ook op de critici van de vermaatschappelijking van ons strafrecht. Het zijn zowel de empirische ervaringen van de burger die schreeuwt om gehoord te worden, om ook iets te vertellen over rechtvaardigheid, zowel als de theoretische inzichten vanuit het feminisme, de zorgethiek, en het communitarisme die een verdere scheiding tussen systeem en leefwereld niet langer verantwoordbaar maken. Het boek is dus een aanspreken van het strafrecht op haar verantwoordelijkheid om als systeem de leefwereld van de rechtzoekende te overschaduwen. De talrijke voorbeelden die ze beschrijft duiden onder meer op het kafkaïens functioneren van het strafrecht, het hoge circusgehalte van een rechtsgeding, en de verticale communicatie tussen magistraat en burger. Onrechtstreeks is het dus wel een pleidooi voor een andere benadering die de leefwereld binnen het strafrecht terug ter sprake brengt.

Leest legt volgens haar ook enkele limieten bloot van bemiddeling. In het bemiddelen bij de gevolgen van zedendelicten (bij minderjarigen in het bijzonder) stuit de bemiddeling mogelijks op de grenzen van haar mogelijkheden. Ze spreekt hier van de *deviant cases* voor de discursieve rechtstheorie van Habermas. Daar waar feiten te erg zijn voor woorden lijkt een strikt rationele invulling van communicatie als een talig proces van argumenten en tegenargumenten tekort te schieten. Leest ontdekt hier een nieuwe intersubjectieve dimensie, deze van een eigentijds ritueel. Als bemiddelaar kan je inderdaad vaststellen dat je in deze “te-erg-voor-woorden”-dossiers ogenschijnlijk op een grens stuit. Woorden schieten je tekort in de vaak ellenlange zoektochten die je met slachtoffers aflegt op zoek naar betekenis.

Vaak merk je ook dat deze zoektocht je leidt tot een heel bedreigende situatie, waarin het slachtoffer vaststelt dat haar leefwereld akelig dicht bij de leefwereld van de dader ligt. Mogelijks liggen daar onder meer de grenzen van de bemiddelingspraktijk als “ideale gesprekssituatie”. Situaties die Leest als “te erg voor woorden” *labelt*, zijn misschien deze waarin de angst om een begrip naar de dader toe te laten te bedreigend is, en dus onbemiddelbaar. Het is in die zin dus interessant dat Leest ook de “afgesprongen” bemiddelingen onder de loep heeft genomen. Het is niet uit de succesverhalen dat we onze praktijk kunnen bijschaven, des te meer dankzij de punctuele analyses van onze mislukkingen. Het boek kan in deze zin een oproep zijn voor de praktijk om zijn grenzen te durven blootleggen, om zijn mislukkingen te durven evalueren, en ja, om zijn eigen legitimiteit niet zomaar klakkeloos als onaantastbaar te beschouwen. De praktijk van herstelbemiddeling is op dit moment te zeer een private aangelegenheid, waarin weinig tegenspraak mogelijk is van buitenaf.

Leest duidt onrechtstreeks ook op het belang van de rol van de bemiddelaar om een gesprek te faciliteren en niet te kanaliseren (p. 139-141). Onderzoek naar de kwaliteiten van een bemiddelaar is broodnodig. Er zijn momenteel te veel factoren die ons niet toelaten om te taxeren waarom zoveel rechtzoekenden eigenlijk niet geneigd zijn om te bemiddelen, of in Leests woorden: waarom bemiddeling bij velen het risico op onredelijke rituelen blootlegt.

Het boek mag dus duidelijk niet gezien worden als een onderzoek naar herstelrechtelijke praktijken, maar bestudeert de praxis om Habermas’ theorie van het communicatieve handelen te verfijnen (p. 63). Ze gebruikt hierbij de bemiddelingsgesprekken als een “normatieve praktijk”, waarbij ze een bemiddeling beschrijft als het morele weefsel van de leefwereld. Is het dan geen leesvoer voor praktijkmensen en academici uit de herstelrechtelijke wereld? Zeker wel! Maar laten we het werk niet aangrijpen om een kritiek ten aanzien van het strafrechtssysteem te formuleren. We zouden de auteur hiermee onrecht aandoen. Het is in de eerste plaats een rijke aanvulling in de literatuur rond moraliteit van het strafrecht, vooral belicht vanuit het perspectief van de leefwereld van de rechtzoekende. Maar zij die werkzaam zijn als onderzoeker, praktijkwerker, of beleidsmaker binnen het domein van de herstelbemiddeling mogen zich misschien wel aangesproken voelen. Het boek biedt met name op een aantal aspecten zeer leerrijke punten van kritiek aan om de huidige praktijk van herstelbemiddeling te evalueren, en desgevallend te verfijnen. Voor de aandachtige lezer heeft Leest in haar werk toch enkele pistes blootgelegd voor verder onderzoek. Met name rond het meten van het potentieel voor bemiddeling. De cijfers over herstelbemiddeling duiden jaar na jaar op een vrij bescheiden praktijk. Is het effectief zo dat er in Vlaanderen maar een potentieel van duizend dossiers is waarin burgers aangeven dat ze wensen te bemiddelen? Uit de gesprekken die Leest heeft gevoerd met slachtoffers en daders blijkt dat burgers wensen “hun zegje” te doen en niet zozeer wensen te bemiddelen. Slachtoffers hebben nood om gehoord te worden, maar zijn in de eerste plaats niet bezig met de andere partij, en willen vaak niet horen van herstel.

De bemiddelaar leest in het boek weinig over haar rol in het werken met de leefwereld van slachtoffers en daders. Leest ziet een bemiddeling dan ook voornamelijk als een plaats waar twee leefwerelden samenkomen, en bedeeft hier de bemiddelaar maar een faciliterende rol toe. Het conflict wordt in die zin ook werkelijk aan de partijen overgelaten. De bemiddelaar mag de zaak hier niet opeisen, en zeker niet gepreoccupeerd zijn met het boeken van een resultaat, namelijk een “*deal*” bereiken tussen dader en slachtoffer.

De *incentive* om resultaatsgericht te werken in een bemiddeling wordt uiteraard ook in de hand gewerkt door de overheid die een beleid uittekent rond herstelbemiddeling. Zolang herstelbemiddeling door Justitie niet op een rechtsgelijke wijze als optie wordt aangeboden aan rechtzoekende burgers, zal de praktijk van de onafhankelijke diensten in Vlaanderen op gefragmenteerde en gedifferentieerde wijze blijven verlopen. Herstelbemiddeling zou echter een laagdrempelig aanbod moeten zijn voor een burger om actief te kunnen participeren in een gerechtelijke procedure. Want dat een burger wil meepraten en wil mee beslissen wordt ook in dit boek bevestigd.